

Почесні громадяни: відновлення традиції у другій половині ХХ ст.
(за матеріалами Чернігівського історичного музею
імені В.В. Тарновського)

Традиція присвоювати звання “Почесний громадянин” зародилася в європейських країнах ще у XVIII сторіччі. У 1827 р. Міністерство фінансів Росії також запропонувало уряду розглянути положення про почесне громадянство. Маніфестом від 10 квітня 1832 р. було ухвалено закон про введення нових привілеїв для осіб – надання їм звання почесних громадян.

Як зазначалось в енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона: “В России звание Почётный гражданин может быть присвоено лицам всех сословий за оказанную ими на разных поприщах полезную деятельность, продолжающуюся не менее 10 лет. Почётный титул не сопряжён ни с какими обязанностями. Потерять право почётного гражданства можно вследствие судебных приговоров”.¹

Порядок надання почесного громадянства був наступним: міська спільнота в особі міської думи пропонувала, обговорювала кандидатуру і направляла відповідне клопотання губернатору. Губернатор затверджував його і звертався до міністра внутрішніх справ, міністр – до імператора. Імператор давав указ Сенату і останній, нарешті, видавав указ про присвоєння звання.²

Наданням почесного громадянства місцеві органи влади відзначали своїх громадян за їхню громадську або політичну діяльність, а також заслуги перед певним містом. На початку ХХ ст. майже 40 чернігівців, у тому числі і жінки, були удостоєні звання почесного громадянина міста.

З приходом радянської влади розпочинається боротьба зі старим світом, його моральними цінностями. Декретом Всеросійського центрального виконавчого комітету вже 24 листопада 1917 р. почесне громадянство скасовується.

Після Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. традиція присвоєння звання почесного громадянина в Радянському Союзі відновлюється. Цьому деякою мірою сприяло те, що радянські воїни-визволителі стали почесними громадянами ряду європейських міст, містечок, у визволенні яких вони брали участь та відзначились.

Почесне громадянство в Чернігові відновлюється після півстолітнього забуття. Депутати міської ради 31 жовтня 1967 р. підтримали пропозицію голови виконкому Степана Несторовича Мухи, який сказав: “Відновлення і розквіт нашого рідного міста – справа рук радянських людей, які захищали його зі зброєю в руках, піднімали з руїн і попелу. Щоб вшанувати людей, які своєю працею, волею і розумом відзначились у справі захисту, відбудови і розвитку нашого міста, ми пропонуємо запровадити звання Почесний громадянин міста Чернігова”. Було прийняте і “Положення про Почесне громадянство”:

“1. Звання Почесного громадянина м. Чернігова присвоюється активним учасникам революції, громадянської війни, Вітчизняної війни, передовикам виробництва, працівникам наукових, партійних, радянських установ і організацій.

2. Звання Почесного громадянина присвоюється міською Радою депутатів трудящих за пропозицією виконкому на основі подання партійних, комсомольських, профспілкових та інших громадських організацій, колективів підприємств, установ і

організації.

3. Почесному громадянину м. Чернігова видається свідоцтво, скріплене підписами і гербовою печаткою виконкому міськради, диплом, шовкова стрічка з гербом УРСР і словами “Почётный гражданин города Чернигова”.

4. Почесний громадянин м. Чернігова повинен високо нести почесне звання, присвоєне йому від імені трудящих міста, бути прикладом у праці, побуті, громадській роботі.

5. Почесний громадянин м. Чернігова має право:

а) бути присутнім на сесіях Чернігівської міської Ради депутатів трудящих;

б) безкоштовного проїзду в автобусах і тролейбусах міського транспорту в межах міста;

в) позачергового придбання квитків на стадіони, в кіно, театр, концертні зали, на потяги, автобуси, на літаки;

г) позбавлення громадян звання вирішується сесією міськради за представленням виконавчого комітету”.³

Тоді ж було прийняте перше рішення про присвоєння звання почесного громадянина Чернігова. Ще тричі (12 квітня 1976 р., 25 серпня 1983 р., 17 грудня 1986 р.) ці питання включалися до порядку денного сесії Міської ради, згідно з рішеннями якої почесними громадянами Чернігова стали 8 осіб. За винятком Петра Ілліча Климука, двічі Героя Радянського Союзу, льотчика-космонавта, випускника Чернігівського вищого військового училища льотчиків та Бориса Олександровича Рибаківа, Героя Соціалістичної Праці, академіка АН СРСР, відомого археолога, одного із дослідників Чернігова – почесними громадянами стали люди, які прислужилися Чернігову в роки Великої Вітчизняної війни. Саме про них і йтиме мова.

Отже, звання почесний громадянин Чернігова надане:

31 жовтня 1967 р. – Олексію Федоровичу Федорову, двічі Герою Радянського Союзу, командирі Чернігівського та Чернігівсько-Волинського партизанських з'єднань; Федору Івановичу Короткову, командирі Чернігівського партизанського з'єднання ім. М.М. Попудренка; Олександрі Васильовичі Кірсанові, Герою Радянського Союзу, командирі 76-ї Чернігівської гвардійської стрілецької дивізії;

25 серпня 1983 р. – Олександрі Гнатовичі Молодчому, двічі Герою Радянського Союзу, ушавленому льотчику-асу та Сергію Гнатовичі Руденку, Герою Радянського Союзу, маршалу авіації, командуючому 16-ю повітряною армією;

17 грудня 1986 р. – Віктору Андрійовичі Башкірову, Герою Радянського Союзу, льотчику 16-ї повітряної армії.

Зупинимось більш детально на біографіях почесних громадян міста.

Олексій Федорович Федоров (30.03.1901 – 09.09.1989) народився в с. Лоцманська Кам'янка (тепер у складі Дніпропетровська). Своїх батьків не знав. У його книзі “Підпільний обком діє” читаємо: “Я був підкидьок. Мене взяв на виховання, спасибі йому, дніпровський лоцман-поромник Максим Трохимович Костира”. Останній мав семеро рідних дітей і троє усиновлених. Статки у багатодітній родині були невеликі, тому Олексій Федорович рано почав трудову діяльність: наймитував, працював у земській лікарні, на будівництві, у 1920 р. добровільно пішов до Червоної Армії. З 1932 р. – на партійній і профспілковій роботі на Чернігівщині. У 1938 р. обраний першим секретарем Чернігівського обкому КП(б)У. На цій посаді сорокарічний Федоров і зустрів війну. Через місяць призначений першим секретарем підпільного обкому партії, начальником обласного штабу партизанського руху. Під керівництвом обкому мали діяти 18 підпільних райкомів, 65 підпільних партійних і комсомольських

організацій.⁴

18 листопада після інспекційного відрядження до південних районів окупованої області Федоров прибув в урочище Гулине Корюківського району, в розташування обласного партизанського загону, очолюваного М.М. Попудренком. Останній записав у “Щоденнику”: “Я не одразу його впізнав. Зарослий, у драному піджаку, в паршивих штаних на випуск, галоші, подерті чоботи, вуса, як у Тараса Бульби...

Думаю, що життя буде більш повнокровним”.⁵

Олексій Федорович перебрав на себе командування загonom, а наступного дня видав наказ про об’єднання загонів, що діяли на півночі Чернігівщини.

Одним з перших боїв обласного об’єднаного партизанського загону, його бойовим хрещенням, стала операція по розгрому ворожого гарнізону в с. Погорільці Семенівського району, здійснена в ніч з 1 на 2 грудня 1941 р. В результаті було знищено 2 гармати та 9 автомашин, спалено склади з боеприпасами, майном, продовольством, вбито і поранено до 100 вояків противника.

У лютому – березні 1942 р. партизанам довелося витримати в Єлінських лісах Щорського району запеклі бої з каральними підрозділами фашистів. У травні – червні обласний загін ім. Й.В. Сталіна на ділянках залізниць Новозибків, Новгород-Сіверський, Брянськ і Гомель підірвав 21 ворожий ешелон, що прямував у бік Брянського фронту.⁶ Налагодили друкування листівок і газети “Більшовик”.

18 травня 1942 р. полковому комісару Федорову присвоїли звання Героя Радянського Союзу за зразкове виконання бойових завдань у партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у тилу ворога.⁷

28 липня 1942 р. на базі загонів, які діяли на півночі Чернігівської області, підпільний обком КП(б)У в Рейментарівських лісах створив Чернігівське з’єднання партизанських загонів (командир О.Ф. Федоров, комісар В.М. Дружинін, начальник штабу Д.І. Рванов). Діяло з’єднання на півночі Чернігівської області, а також на території Білорусі і Росії. Партизани налагодили постійний контакт з Українським штабом партизанського руху. На початку 1943 р. у складі з’єднання налічувалося 12 партизанських загонів.⁸

11 березня 1943 р. за наказом УШПР основні сили обласного з’єднання під командуванням О.Ф. Федорова рушили в рейд на Правобережну Україну, отримавши назву Чернігівсько-Волинське з’єднання. Мета рейду: підняти населення на боротьбу з окупантами, вивести з ладу найважливіші залізничні вузли.

До числа великих бойових операцій з’єднання відноситься розгром на початку квітня 1943 р. фашистського гарнізону у м. Брагін (Білорусь) та флотилії гітлерівців на р. Прип’ять в районі Ломачі. Після виходу з’єднання на територію Волинської області основні зусилля партизанів були спрямовані на проведення диверсійно-підривної роботи на ділянках залізниць Ковельського вузла. З 7 липня 1943 р. по квітень 1944 р. було підірвано 611 ешелонів та 8 бронепотягів фашистів.⁹

4 січня 1944 р. генерал-майор О.Ф. Федоров за особливі заслуги в розвитку партизанського руху вдруге був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.¹⁰

Наприкінці березня 1944 р. Чернігівсько-Волинське партизанське з’єднання зустрілось з передовими частинами Червоної Армії. Для партизанського генерал-майора Орленка (підпільна кличка О.Ф. Федорова) війна закінчилась. Його викликали до ЦК КП(б)У і призначили на партійну роботу. Працював першим секретарем Херсонського, Ізмаїльського, Житомирського обкомів партії, а з 1957 до 1979 р. – міністром соціального забезпечення УРСР. Останні 10 років О.Ф. Федоров очолював Комісію у справах колишніх партизанів і підпільників при Верховній Раді УРСР.

Він був нагороджений шістьма орденами Леніна, орденами Суворова 1 ст., Богдана Хмельницького 1 ст., Вітчизняної війни 1 і 2 ст., Червоної Зірки.¹¹

О.Ф. Федоров прожив довге життя. Доля закидала його у різні куточки України. Трохи більше десятиріччя провів Олексій Федорович на Чернігівщині. Та на цей час припали незабутні роки боротьби з підступним ворогом, які назавжди зріднили партизанського ватажка з нашим краєм. Генерал Орленко у повоєнний час був частим гостем Чернігова та місць, де пролягли його партизанські стежки. Зустрічався з бойовими побратимами, згадував. Згодом вийшли дві його книги – “Підпільний обком діє” та “Остання зима”, присвячені діям Чернігівського і Чернігівсько-Волинського партизанських з’єднань. Олексій Федорович був рецензентом багатьох мемуарів та книг про дії партизанів України.

Неодноразово відвідував він і Чернігівський історичний музей, куди передав чимало своїх матеріалів, серед яких багато фотографій періоду війни, книги з дарчим написом, парадний кітель генерал-майора, стрічка, диплом і посвідчення почесного громадянина Чернігова, партизанський квиток та ін.

Одночасно з О.Ф. Федоровим почесним громадянином Чернігова став інший партизанський ватажок – Ф.І. Коротков (25.01.1905 – 15.04.1983). Селянський син, уродженець Росії (с. Думіно Тверської губернії), Федір Іванович після закінчення школи у 1922 р. почав трудову діяльність робітником у деревообробній артілі, деякий час був головою Глебенської сільради Краснохолмського району Калінінської області, завідував торговельним відділом Краснохолмського сільськогосподарського товариства, з 1929 р. – в Україні, працює штампувальником Київської взуттєвої фабрики. У 1931 р. вступає до лав комуністичної партії. З 1932 р. – на керівній комсомольській, радянській і партійній роботі на Чернігівщині: секретар Семенівського райкому комсомолу, голова райвиконкому, з 1938 р. – секретар Корюківського районного комітету Комуністичної партії України.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Ф.І. Короткова залишили для роботи в тилу ворога. Він готує людей до можливої німецької окупації, партизанської боротьби, підпільної діяльності. Почав формувати Корюківський партизанський загін, який спочатку налічував 32 чоловіки. Потім Короткова викликають до обласного центру і призначають на посаду секретаря Чернігівського підпільного міськкому партії, доручають разом з Іваном Івановичем Красильниковим – секретарем міськкому партії, організувати підпілля. За короткий час було створено 3 підпільні групи, але лише одна, очолювана Олександром Михайленком, змогла розгорнути свою діяльність.

На початку вересня 1941 р. (напередодні фашистського вторгнення до Чернігова) Ф.І. Коротков одержує завдання – передати директиву підпільного обкому партії до районів області. Обмотавши литки директивами та зверненнями, “швець” вирушив у подорож. Після війни Коротков скаже, що за ті 19 діб, коли він ходив зв’язковим, пережив більше, ніж за весь час партизанського життя.¹²

Таку саму директиву наостанок він приніс і у свій Корюківський район. На партизанських зборах в урочищі Гай, які відбулися 2 листопада 1941 р., Ф.І. Короткова обрали командиром Корюківського партизанського загону, що на той час нараховував 76 бійців. В листопаді 1941 р. Корюківський партизанський загін увійшов до складу обласного об’єднаного загону під командуванням О.Ф. Федорова.

Архівні документи свідчать, що упродовж перших 4-х місяців окупації партизани практично тримали владу у своїх руках на території Корюківського і Холминського районів.

Після того, як основні сили обласного партизанського з’єднання під проводом

О.Ф. Федорова вирушили на Правобережну Україну, на Чернігівщині було сформоване нове обласне з'єднання на чолі з М.М. Попудренком, до складу якого увійшов і загін Короткова.

В липні 1943 р. партизани потрапили у вороже оточення. 6 липня загинув М.М. Попудренко. Загін Ф.І. Короткова разом із загоном І.І. Водоп'яна забезпечив вихід з'єднання з оточення.

23 липня 1943 р. Федора Івановича було призначено командиром обласного партизанського з'єднання, яке невдовзі отримало ім'я Миколи Попудренка.

Після визволення Чернігівщини і розформування з'єднання Ф.І. Коротков працює у Чернігові.

Війна і окупація залишили в місті страшні сліди. Секретар міськкому партії Коротков (спочатку другий, а з 1950 р. до 1959 р. – перший) доклав неабияких зусиль, аби підняти місто з руїн. Тодішні мешканці пам'ятають, як біля міськкому партії з'явилася величезна карта відбудови і забудови Чернігова. Було прокладено Алею героїв, відновлено площу ім. Куйбишева (тепер Красна), створено зону відпочинку на Валу, відремонтовано тротуари, житлові будинки, насаджено фруктові і декоративні дерева. У цих післявоєнних досягненнях городян була лєвова частка праці Ф.І. Короткова.¹³

Після виходу на пенсію співпрацював з парткомісією при міськкомі партії.

Країна відзначила його діяльність орденами Леніна, Червоного Прапора, Богдана Хмельницького 1 ст. та медалями (тепер ці високі нагороди зберігаються в музеї). Проте більш за все Федір Іванович пишався званням почесного громадянина Чернігова, яке йому присвоїли за заслуги перед трудящими і містом Черніговом, самовіддану працю, активну громадську діяльність і великий особистий внесок у розвиток народного господарства і культури міста.¹⁴ Посвідчення почесного громадянина Чернігова Ф.І. Короткова також зберігається в музеї, разом з багатьма іншими його документами, фотографіями, особистими речами.

Федір Іванович пішов із життя в 1983 р. Похований в Чернігові на кладовищі Яцеве. Однак пам'ять про нього живе в серцях чернігівців.

Олександр Васильович Кірсанов (23.12.1898 – 1994) народився в Казані. Там закінчив початкову школу, реальне училище і вступив до учительської семінарії. Але почалась революція. Учасник громадянської війни Олександр Васильович своє подальше життя вирішив присвятити військовій справі. У 1926 р. закінчив артилерійське відділення Об'єднаної Київської військової школи. А у 1939 р. одержав посвідчення про завершення навчання на Вищих курсах вдосконалення кваліфікації командних кадрів.¹⁵ Війну полковник Кірсанов зустрів командиром артилерійського полку 157-ї стрілецької дивізії, сформованої в 1939 р. у Північно-Кавказькому військовому окрузі.¹⁶ На початку війни дивізія дислокувалася на узбережжі Чорного моря між Таманню і Геленджиком, а у вересні 1941 р. її перекинули під Одесу, де вона прийняла перше бойове хрещення. Далі – оборона Криму, Сталінградська битва.

У вересні 1942 р. під стінами Сталінграда командиром 157-ї стрілецької дивізії було призначено полковника Кірсанова. 1 березня 1943 р. дивізія одержала почесне найменування гвардійської і була перейменована на 76-у гв. стрілецьку дивізію.¹⁷

76-а гв. стрілецька дивізія брала участь у Курській битві у складі 61-ї армії Центрального фронту. На початку вересня 1943 р. генерал-майор Кірсанов повів своїх бійців і командирів у напрямку Севська – Кролевця.

19 вересня 76-а гв. стрілецька дивізія звільнила Мену, Березну і вийшла до р. Снов поблизу Седнева, щоб продовжити наступ на Чернігів.

21 вересня, після триденних боїв, обласний центр було повністю звільнено від німецько-фашистських окупантів. Наказом Верховного Головнокомандуючого 76-ї гв. стрілецькій дивізії присвоєне почесне найменування “Чернігівська”, а її командир генерал-майор О.В. Кірсанов нагороджений орденом Суворова 2 ст.

Потім були наступальні бої у напрямку Дніпра, форсування ріки в районі сіл Миси, Редьківка Ріпкинського району.

За мужність і героїзм, виявлені у боях за звільнення Чернігівщини та успішне форсування Дніпра, 1287 солдатів і офіцерів дивізії нагороджені орденами і медалями, 47 – одержали звання Героя Радянського Союзу і серед них О.В. Кірсанов. Звання Героя Радянського Союзу йому присвоєне 15 січня 1944 р.

Дивізія визволяла Білорусь, Східну Прусію, Польщу, Німеччину. Бойові дії закінчила в німецькому місті Вісмар.

24 червня 1945 р. 7 гвардійців 76-ї гв. Чернігівської стрілецької дивізії разом з командиром взяли участь у Параді Перемоги. Олександр Васильович очолив батальйон зведеного полку 2-го Білоруського фронту.

Після війни Олександр Кірсанов закінчив Військову академію Генштабу і до 1963 р. обіймав різні відповідальні посади у збройних силах СРСР. Після виходу на пенсію жив у Мінську. Деякий час завідував військовою кафедрою Білоруського державного університету. Помер бойовий генерал у 1994 р., похований на мінському цвинтарі.

О.В. Кірсанов був нагороджений 2 орденами Леніна, 4 орденами Червоного Прапора, орденами Суворова 2 ст., Кутузова 2 ст., Вітчизняної війни 1 ст. Почесний громадянин Чернігова, смт. Брагін та м. Калинковичі Гомельської області (Білорусь).¹⁸

В музеї зберігаються фотографії ушавленого командира і книга “Гвардейская Черниговская” (Москва, 1976), одним з авторів якої був О.В. Кірсанов.

В 2004 р. Україна відзначила 100-річчя від дня народження видатного земляка, Героя Радянського Союзу, маршала авіації Сергія Гнатовича Руденка (20.10.1904 – 10.07.1990). Народився він у Коропі в сім’ї чоботаря. Рано втратив батька, який помер від сухот у 1911 р., залишивши трьох дітей. Сергію, найстаршому, йшов сьомий рік. Мати працювала на поденщині в полі, отримувала плату натурою. Сергій же доглядав і “виховував” молодших брата і сестру. Взимку ходив спочатку до церковної школи, а потім – двокласного училища Міністерства народної освіти, яке закінчив у 1917 р. Тоді ж почав працювати учнем чоботаря у колишнього учня свого батька.

Та саме в цей час у Коропі місцева інтелігенція, головним чином вчителі, створила драматичний гурток. Гроші, отримані від вистав, гурток передавав на добродійні справи – допомогу “солдаткам”, Червоному хресту тощо. Діячі гуртка вирішили послати вчитися до державної гімназії, яка відкривалася влітку 1917 р., двох хлопчиків з незаможних родин. Одним з цих двох обранців став Сергій Руденко. Згодом він згадував, що мати довго радилася з сусідами та родичами і, нарешті, погодилась: “Може Бог допоможе і Серьога буде паном”. Гуртківці платили за навчання, пошиття форменого одягу, придбання підручників і зошитів, а також допомагали з харчуванням. У 1919 р. гурток розпався і Сергій перестав отримувати допомогу, але навчання не полишив, одночасно працюючи в різних установах – комнезамі, волосному правлінні, райподатковому бюро тощо. В 1922 р. він закінчив середню трудову школу, у яку була реформована колишня гімназія. Того ж року вступив до комсомолу, працював у партійних та комсомольських організаціях. Та Сергій прагнув вчитися далі. У другій половині серпня 1923 р. він приїхав до Києва, але вступні іспити

вже пройшли. Повертатись додому не став, вирішив піти працювати і готуватися до вступу на наступний рік. Та ось в обкомі комсомолу довідався, що можна вступити до військового закладу – артшколи або училища льотчиків. Сергій обрав небо: пройшов медкомісію, склав іспити і став курсантом Київського училища Червоного Повітряного флоту. У вересні 1924 р. училище перевели до Ленінграда і перейменували у “Військово-теоретичну школу ЧПФ”. У 1925 – 1927 рр. навчався у 1-й Військовій школі льотчиків (Севастополь – Кача). Закінчив Військово-повітряну академію ім. М.Є. Жуковського: у 1932 р. – командний, а у 1936 р. – оперативний факультети. У 1941 р. Сергій Гнатович командував авіадивізією, дислокованою на Далекому Сході, яка з початком Великої Вітчизняної війни перекидається на захід і в першій половині липня вступає в бій у районі Старої Руси – Великих Лук. Надалі був командуючим ВПС армії, фронту. В серпні – вересні 1942 р. під Сталінградом сформував 16-ту повітряну армію, на чолі якої брав участь у Сталінградській і Курській битвах, Білоруській, Варшавсько-Познанській, Східно-Померанській і Берлінській операціях. У складі військ Центрального фронту 16-а повітряна армія в ході Чернігівсько-Прип'ятської операції визволяла Чернігівщину. Кільком її частинам були присвоєні почесні найменування “Бахмацьких”, “Ніжинських”, “Чернігівських”.

Після звільнення Чернігівщини від окупантів Сергій Гнатович відвідав рідний Короп, зустрівся з матір'ю, земляками.¹⁹

19 серпня 1944 р. за вміле керівництво повітряною армією в боях з німецько-фашистськими загарбниками і проявлені мужність і героїзм генерал-полковнику С.Г. Руденку було присвоєне звання Героя Радянського Союзу. Після війни С.Г. Руденко – на різноманітних керівних посадах у ВПС: був начальником головного штабу ВПС, командуючим авіацією далекосяжної дії, начальником Військово-повітряної академії ім. Ю.О. Гагаріна, військовим інспектором-радником групи генеральних інспекторів МО СРСР.²⁰ Тривалий час очолював штаб Всесоюзного походу молоді місцями революційної, бойової і трудової слави.

Все своє життя Сергій Гнатович не забував рідний куточок Придесення, підтримував зв'язок із місцевим музеєм. У 1978 р. рішенням виконкому Коропської селищної ради С.Г. Руденку присвоєне звання почесного громадянина Коропа.

Наш земляк був нагороджений 6 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, 4 орденами Червоного Прапора, 2 орденами Суворова 1 ст., орденами Кутузова 1 ст., Суворова 2 ст., Вітчизняної війни 1 ст., “За службу Батьківщині у Збройних силах СРСР” 3 ст. Мав ряд нагород іноземних держав.²¹

Про героїзм радянських льотчиків у роки війни С.Г. Руденко написав книгу “Крила перемоги” (М., 1985). Її примірник з дарчим написом автора зберігається в нашому музеї.

У 1990 р. С.Г. Руденко пішов із життя. Його поховали на Новодівичому кладовищі в Москві. Він чесно витримав не тільки воєнні випробування, але й випробування славою, високими нагородами.

В зібранні музею зберігаються матеріали ще одного льотчика 16-ї повітряної армії, Героя Радянського Союзу В.А. Башкірова: фронтові фотографії, кітель полковника, стрічка почесного громадянина Чернігова та ін.

Віктор Андрійович Башкіров (27.11.1920 – 27.07.1991) народився у Владимирській області (Росія). Як і більшість юнаків свого часу був закоханий в авіацію, відвідував Владимирський аероклуб. У 1939 р. юнака зарахували до Сталінградського військового авіаційного училища льотчиків. Там він навчився літати на Іл-16 і отримав кваліфікацію пілота та звання сержанта.

У вересні 1941 р. льотчик Башкіров був зарахований до винищувального авіаційного полку, що діяв на підступах до Москви.²² За півтора місяці він здійснив 66 вдалих бойових вильотів, провів 19 повітряних боїв, у яких збив 4 ворожі літаки. У жовтні 1941 р. В.А. Башкірову присвоїли звання молодшого лейтенанта і нагородили орденом Червоного Прапора.

В листопаді Віктора було важко поранено і лише влітку 1942 р. він повернувся до свого полку, який у серпні 1942 р. увійшов до складу 16-ї повітряної армії. І знову почалися виснажливі бойові будні: Сталінградська битва, Курська. В серпні 1943 р. В.А. Башкіров був призначений помічником командира 519-го винищувального авіаполку, шлях якого пролягав у небо України та Білорусі. Під час визволення Чернігівщини полк, в якому служив Башкіров, дислокувався неподалік с. Андріївка Чернігівського району. Збивав німецькі літаки В.А. Башкіров у небі Польщі, Німеччини.

У лютому 1944 р. капітану Башкірову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу за мужність і героїзм, проявлені в боях і збиті при цьому 16 літаків противника. Загальна кількість бойових вильотів Башкірова за роки війни – 281, а знищених фашистських літаків – 19.²³

Перемогу В.А. Башкіров зустрів на одному з аеродромів поблизу Берліна. А 24 червня 1945 р. двадцятичотирирічний льотчик-винищувач, Герой Радянського Союзу В.А. Башкіров крокував на Параді Перемоги у зведеному полку 1-го Білоруського фронту.²⁴

Після війни Віктор Андрійович залишився в армії, дослужився до полковника. У 1960 р., після звільнення у запас, оселився з родиною в Чернігові. Працював в ДТСААФ. Помер у 1991 р. Похований на кладовищі Яцеве.

Кілька років тому чернігівці провели в останню путь двічі Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта Олександра Гнатовича Молодчого (27.06.1920 – 09.06.2002). Рік по тому, у червні 2003 р. у військово-історичному музеї була відкрита виставка із циклу “Пам’ять”, присвячена вшануванню Героя. Матеріали, представлені на ній, надала родина льотчика. Це унікальні довоєнні та воєнні фотографії, книги, написані О.Г. Молодчим, парадна форма зі стрічкою почесного громадянина Чернігова, особисті речі, документи, почесні грамоти, сувеніри.

Народився О.Г. Молодчий у Луганську. Закінчив Луганський аероклуб, школу пілотів. У 1938 р. одержав диплом військового льотчика і звання молодшого лейтенанта.

Війну він зустрів у Підмосков’ї, де дислокувалась дивізія, в якій служив Молодчий – пілот бомбардувальника далекосяжної дії ДБ-3.²⁵

Вже у жовтні 1941 р. за мужність і героїзм лейтенанту Молодчому, першому серед льотчиків радянської бомбардувальної авіації далекосяжної дії (АДД) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У серпні наступного року його екіпаж був серед тих, хто у складних метеорологічних умовах пробився до Берліна і завдав по гітлерівській столиці бомбових ударів. Невдовзі капітан Молодчий отримав другу Золоту Зірку (грудень 1942 р.). Бив фашистів О.Г. Молодчий в районі Сталінграда, на Курській дузі, на Лівобережній Україні. Восени 1943 р. 1-а гв. дивізія АДД, командиром ескадрильї в якій служив О.Г. Молодчий, перебазувалась на Количівський аеродром поблизу Чернігова. Звідси бомбардувальники літали на Кенігсберг, Данціг, Тільзіт, Берлін.

Всього за роки війни екіпаж Молодчого здійснив 311 бойових вильотів, з яких 287 – нічні, налітав у небі 600 тис. кілометрів, скинув на ворога 4 тис. бомб загальною

вагою більше 500 тонн.²⁶

Після війни О.Г. Молодчий закінчив Академію Генштабу. По закінченні навчання перебував на командних посадах у ВПС, навчав молодих авіаторів.

У 1965 р. генерал-лейтенант Молодчий звільнився в запас. Оселився спочатку в Луганську, а потім переїхав до Чернігова. В місті над Десною Олександр Гнатович написав дві книги – “У палаючому небі війни” і “Літак йде у ніч”. Є ці книжки і в музеї.

Помер О.Г. Молодчий 9 червня 2002 р., похований на кладовищі Яцеве. В 2003 р. на могилі Олександра Гнатовича встановлено пам'ятник роботи скульптора Михайла Ятченка.

В музейному зібранні є також і матеріали почесних громадян інших населених пунктів області та України.

Тимофій Максимович Корнюшенко (16.04.1921 – 25.02.2004) народився в с. Незнань Могилівської області (Білорусь). У 1927 р. батько – сільський активіст – на заклик партії поїхав працювати на шахти Донбасу. За ним переїхала і вся родина Корнюшенків. Тимофій Максимович закінчив середню школу, технікум гірничої промисловості. У 1940 р. був призваний в армію, служив на Далекому Сході, де й застала його Велика Вітчизняна війна. У складі 34-ї Червонопрапорної стрілецької дивізії 2-го Далекосхідного фронту на посаді помічника начальника політвідділу з комсомольської роботи брав участь у боях з японськими загарбниками.³⁰

Після війни Т.М. Корнюшенко залишився в армії, служив у різних гарнізонах країни. Службу закінчив у м. Чернігові на посаді начальника гарнізонного будинку офіцерів. Після звільнення в запас Тимофій Максимович очолив Чернігівський обласний штаб Всесоюзного походу молоді місцями революційної, бойової і трудової слави. За військову доблесть, багаторічну плідну громадську роботу він нагороджений орденом Червоної Зірки, двома орденами Вітчизняної війни 2 ст., медалями, відзнакою Президента України – орденом Богдана Хмельницького 3 ст.³¹

Рішенням 5-ї сесії Коропської селищної Ради від 18 грудня 2003 р. Тимофій Максимович Корнюшенко був обраний почесним громадянином смт. Короп.

25 лютого 2004 р. Тимофія Корнюшенко не стало. Його дочка передала до музею багато батькових речей: фотографії Т.М. Корнюшенка з видатними людьми, книги з автографами, медалі, нагородні знаки, значки, присвячені Великій Вітчизняній війні, сувеніри, документи та ін.

Андрій Васильович Костіцин (18.08.1921 – 19.05.2002), уродженець Башкирії (Росія), ветеран 121-ї стрілецької дивізії 60-ї армії, учасник Курської битви, визволяв південні райони Чернігівщини (Бахмацький та Ічнянський). 121-а Рильська стрілецька дивізія однією з перших форсувала Дніпро, визволяла Київ. Також брала участь у Житомирській, Проскурівсько-Чернівецькій, Львівсько-Сандомирській, Карпатській операціях.²⁷

Після війни жив у Чернігові, працював у обласній лікарні.

У 1982 р. А.В. Костіцину рішенням виконкому Круничпільської сільської ради народних депутатів з нагоди 39-ї річниці визволення села було присвоєне звання почесного громадянина с. Круничполе Ічнянського району, також Андрій Васильович – почесний громадянин м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області (рішення ІХ сесії міськради від 15 вересня 1999 р.). А.В. Костіцин дуже пишався цим званням. Він був частим гостем музею, любив зустрічатись з молоддю. Дуже цікаво розповідав про війну, про роботу медпрацівника на фронті, читав свої вірші.

Олександр Михайлович Лерман (07.11.1915 – 21.04.2003). Народився Олександр

Михайлович на Дніпропетровщині, виховувався у дитячому будинку. Трудова біографія почалась на одному із заводів Дніпропетровська. Закінчив робітфак. В 1936 р. був призваний до армії. Служив рядовим у 7-му артполку. Закінчив Московське військово-політичне училище і залишився працювати начальником клубу цього училища.³² Коли почалась Велика Вітчизняна війна, О.М. Лерман пішов на фронт. З літа 1942 р. старший політрук Лерман – в 1-й гв. армії. Разом з нею пройшов бойовий шлях від Сталінграда до Праги. Займав посаду інструктора політвідділу управління 1-ї гв. армії. Олександр Михайлович був нагороджений 3 орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни 2 ст., відзнакою Президента України – орденом Богдана Хмельницького 3 ст., кількома медалями, урядом Чехословаччини нагороджений чехословацьким військовим хрестом.

В післявоєнний час служив у політуправлінні Київського військового округу.³³ Після виходу у відставку працював директором Чернігівського парку культури і відпочинку. Майже 20 років очолював Раду ветеранів 1-ї гв. армії. Є автором і упорядником 16 книг про подвиги своїх однополчан, про бойовий шлях 1-ї гв. армії. За його ініціативи та активної участі було створено Військово-історичний музей – відділ музею ім. В.В. Тарновського, у якому деякий час працював науковим співробітником.

Олександр Михайлович Лерман обраний почесним громадянином м. Старокостянтинів Хмельницької та с. Чуднів (4 січня 1991 р.) Житомирської областей.

Юрій Михайлович Сагайдачний (23.02.1922 – 02.04.2001) народився в м. Владикавказ (Росія). Потім родина переїхала до Москви. Там Юрій закінчив школу, працював на студії дитячих і художніх фільмів кіномеханіком. В 1941 р., коли німці наступали на Москву, разом з батьком пішов у народне ополчення. Молодого ополченця направили до Чкаловського танкового училища. В серпні 1943 р. лейтенант Сагайдачний потрапляє на фронт. У складі 10-го танкового корпусу 40-ї армії Воронежського фронту бере участь у визволенні України. В ніч на 24 жовтня 1943 р. під вогнем противника танк Ю.М. Сагайдачного форсує Дніпро в районі хутора Монастирьок біля смт. Ржищів Київської області. Танкісти захопили невеликий плацдарм і відбивали атаки противника до підходу основних сил Червоної Армії, знищили 10 танків та 150 ворожих солдат. За цей подвиг Ю.М. Сагайдачний удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В кінці 1943 р. лейтенант Ю.М. Сагайдачний за станом здоров'я звільнений у запас. Спочатку жив у Запоріжжі, працював на заводі “Запоріжсталь”, а у 1970 р. переїхав до Чернігова.

Ю.М. Сагайдачний – учасник Параду Перемоги у Москві 9 травня 2000 р.

Нагороджений орденами Леніна, Олександра Невського, Вітчизняної війни 1 ст., “Знак Почёта”, медалями.

Почесний громадянин м. Гребінка Полтавської та смт. Ржищів Київської областей. Почесний член екіпажу корабля “Гетьман Сагайдачний”, почесний солдат 183-ї танкової бригади, у складі якої воював під час Великої Вітчизняної війни, та 1-ї окремої танкової бригади Збройних сил України.

Сергій Олександрович Сафонов (1916 – 03.05.1987) є почесним громадянином м. Дрогобич Львівської (19 липня 1984 р.) і м. Старокостянтинів Хмельницької (1975) областей. Він визволяв ці міста від німецько-фашистських загарбників на посаді командира 115-го інженерно-саперного батальйону 1-ї гв. армії. В музеї зберігаються стрічки почесного громадянина м. Дрогобича, м. Старокостянтинова, дипломи С.О. Сафонова, його книга “На минном поле” (К., 1983) з дарчим написом.

Микола Іванович Спірін (1927 р.н.), уродженець с. Друга Ново-Знаменка

(Башкирія), на фронті з 1943 р. лейтенант Спірін після закінчення Іркутського військово-інженерного училища отримав призначення до 476-го інженерно-саперного батальйону 354-ї дивізії 65-ї армії. Воював на Курській дузі. 7 вересня 1943 р. передові частини Центрального фронту (до складу якого входила і 65-а армія) вийшли на рубіж Десни. 8 – 9 вересня дивізія, в якій служив лейтенант Спірін, здійснила переправу, з боями розширила плацдарм і вздовж берега Десни повела наступ на Новгород-Сіверський. За зразкове виконання завдання командування по наведенню переправи і виявленню при цьому особисту ініціативу та мужність Миколу Спіріна було нагороджено орденом Червоної Зірки.

Подальший воєнний шлях Миколи Івановича проліг через Білорусь аж до Німеччини і завершився під Берліном.²⁸

По війні Спірін продовжив службу в лавах Радянської Армії. Остання його посада – заступник начальника інженерних військ 1-ї гв. армії у Чернігові.

У 1976 р. полковник Спірін звільнився в запас та не полишив активної громадської роботи. 16 вересня 2003 р. Миколі Івановичу Спіріну було присвоєно звання почесного громадянина Новгорода-Сіверського за особистий внесок у справу визволення регіону від німецько-фашистських загарбників та активну роботу по патріотичному вихованню молоді.²⁹ Також Микола Іванович є почесним громадянином с. Мамекине Новгород-Сіверського району.

Герард Олексійович Кузнецов народився 23 вересня 1925 р. у м. Вологда (Росія). В 9-річному віці переїхав з матір'ю до Чернігова. З того часу його доля пов'язана з нашим містом. Коли почалась Велика Вітчизняна війна, Герарду Кузнецову було 16 років. Два роки окупації він провів у місті і на власні очі бачив усі злочинства фашистів. Навесні 1942 р. юнаку вдалось зв'язатись з чернігівськими підпільниками: він виконував різні доручення, займався шкідництвом на залізничній станції. Влітку 1943 р. над ним нависла загроза арешту і Кузнецов залишає місто. В серпні 1943 р., після багатьох перевірок на надійність, він стає партизаном з'єднання “За Батьківщину”, яким командував Іван Бовкун. Після звільнення Чернігівщини 150 партизанів з'єднання “За Батьківщину” (серед них і Г.О. Кузнецов) перейшли воювати до з'єднання під командуванням Михайла Іларіоновича Шукаєва. Воно було сформоване 27 серпня 1943 р. представництвом УШПР при Воронезькому фронті в районі Більських лісів (15 км на захід від Ніжина) з 5 партизанських загонів, які десантувались у тил противника з 20 липня по 25 серпня 1943 р. Бойова, диверсійна і розвідувальна діяльність з'єднання велась на території Чернігівської, Житомирської, Рівненської, Волинської, Хмельницької, Тернопільської, Львівської і Чернівецької областей.³⁴ Герард Кузнецов був розвідником.

В жовтні 1943 р. в с. Крута Житомирської області німці зігнали до школи жителів села (400 чол.) і хотіли їх спалити. Але про це стало відомо шукаєвцям, які знаходились неподалік. Відбувся жорстокий бій, в якому брав участь і Герард Кузнецов. Німці втекли. 22 жовтня 1978 р. рішенням виконкому Глубочанської сільради народних депутатів Кузнецову Герарду Олексійовичу присвоїли звання почесного громадянина с. Крута.

Після звільнення України Герард Кузнецов стає бійцем 1-го гв. кавалерійського корпусу 1-го Українського фронту. Воював у Польщі, Німеччині. Перемогу зустрів у госпіталі. Нагороджений орденом Вітчизняної війни 2 ст., медалями “За бойові заслуги”, “Партизану Вітчизняної війни” 2 ст. Після війни служив до 1950 р. в армії (розвідувальний батальйон, м. Житомир, Прикарпатський військовий округ).

За станом здоров'я пішов у відставку і оселився у Чернігові. Працював на

чернігівських підприємствах: меблевій фабриці, об'єднанні “Хімволокно”, очолював чернігівське відділення “Інтуристу”.

Герард Олексійович Кузнецов є одним із організаторів у Чернігові Товариства охорони пам'яток історії і культури, засновником і керівником з 1967 до 1987 року його спелеоархеологічної секції, засновником міського клубу “Юний археолог”. На його рахунок майже 100 археологічних відкриттів. Проводить велику роботу по увічненню пам'яті воїнів, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни, керує групою пошуковців клубу “Патріот Батьківщини”. Знаний краєзнавець – автор 9 книг та понад 120 статей, сценаріїв декількох документальних фільмів.

Г.О. Кузнецов активний учасник ветеранського патріотичного руху: голова Чернігівської міської ради колишніх партизанів і підпільників, член президії міської Ради ветеранів, почесний член Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

8 вересня 2005 р. рішенням 17-ї сесії 4-го скликання Чернігівської міськради Г.О.Кузнецову присвоєне звання почесний громадянин Чернігова.³⁵ Традицію відновлено!

- ¹ Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Т. IX А (18). – СПб., 1898. – С. 523 – 524.
- ² Лазебник В. Почесні громадяни міста Катеринослава // Музей і місто. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 60.
- ³ Державний архів Чернігівської області. – Ф.Р-90. – Оп.3. – Спр. 527. – Арк. 3 – 17.
- ⁴ Студьонова Л. Партизанський генерал // Почесні громадяни Чернігова. – Ніжин, 2004. – С. 10 – 11.
- ⁵ Попудренко М. Щоденник // Сіверянський літопис. – 2000. – № 3. – С. 57.
- ⁶ Україна партизанська. 1941 – 1945. – К., 2001. – С. 58 – 59.
- ⁷ Герои Советского Союза. – Т.2. – М., 1988. – С. 642.
- ⁸ Україна партизанська. 1941-1945. – К., 2001. – С. 37.
- ⁹ Україна партизанська. 1941-1945. – К., 2001. – С. 58-59.
- ¹⁰ Герои Советского Союза. – Т.2. – М., 1988. – С. 642.
- ¹¹ Герои Советского Союза. – Т.2. – М., 1988. – С. 642.
- ¹² Ковалець Я. Доля резидента // Чернігівські відомості. – 2000. – 18 лютого.
- ¹³ Студьонова Л. Розповідь про справжню людину // Почесні громадяни Чернігова. – Ніжин, 2004. – С. 28.
- ¹⁴ Чернигову 1300 лет: Сб. док. мат. – К., 1990. – С. 348.
- ¹⁵ Юр'єв Б. На захід 76 пішла “чернігівською” // Почесні громадяни Чернігова. – Ніжин, 2004. – С. 35.
- ¹⁶ Гвардейская Черниговская. – М., 1976. – С. 7.
- ¹⁷ Там само. – С. 123.
- ¹⁸ Герои Советского Союза. – Т. 2. – М., 1988. – С. 653.
- ¹⁹ Кокодій О. Придесення дало йому крила // Деснянська правда. – 2004. – 19 жовтня.
- ²⁰ Юр'єв Б. Маршал авіації // Почесні громадяни Чернігова. – Ніжин, 2004. – С. 41.
- ²¹ Герои Советского Союза. – Т. 2. – М., 1988. – С. 379.
- ²² Корнюшенко Т. Зірки дістають з неба // На безстроковій службі. – Ніжин, 2004. – С. 64.
- ²³ Байнетов А. Повітряний снайпер // Почесні громадяни Чернігова. – Ніжин, 2004. – С. 65.
- ²⁴ Сорокін В. Почесний громадянин Чернігова // Солдати перемоги. – Чернігів, 1995. – С. 23 – 25.
- ²⁵ Юр'єв Б. 1300 годин у пекельному небі війни // Почесні громадяни Чернігова. – Ніжин, 2004. – С. 34.
- ²⁶ Дімич А. Політ в безсмертя // Гарт. – 2005. – 12 травня.
- ²⁷ Корнюшенко Т. Вересень 1943 року // Деснянська правда. – 1989. – 21 вересня.
- ²⁸ Дерейчук В. Десну перейшли батальйони // Деснянська правда. – 2004. – 23 вересня.
- ²⁹ Корнюшенко Т. Навічно в серці // На безстроковій службі. – Ніжин, 2004. – С. 114.
- ³⁰ Там само. – С. 217.
- ³¹ Герои Советского Союза. – Т. 2. – М., 1988. – С. 404.
- ³² Летопись подвигов первогвардейцев. – Чернигов, 1996. – С. 15.
- ³³ Автографы победителей. – Чернигов, 1999. – С. 215.
- ³⁴ Україна партизанська. 1941 – 1945. – К., 2001. – С. 107 – 108.
- ³⁵ Дев'ятим Почесним громадянином Чернігова став Герард Кузнецов (прес-служба міської ради) // Чернігівські відомості. – 2005. – 14 вересня.